

код екземпляра

1163

40-50

112-115

8522g

Национальна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №1
вул. Пушкінська, 77

ВІСНИК
АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК
УКРАЇНИ

№ 2 (13)
Заснований у 1993 р.

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ ім. Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №2
вул. Пушкінська, 77 704-93-51

Харків
«Право»
1998

моральної і антропологічної філософії, кожна з яких робить акцент на одному з факторів формування права: соціальному, морально-цінносному, політичному, антропологічному. Кожна з цих філософських дисциплін ставить смисл права у відповідність з сутністю кожного з факторів. Так, політична філософія ставить питання: що таке влада і як співвідносяться влада і право? Соціальна філософія — про те, що таке суспільство і як співвідносяться суспільство і право? Моральна філософія — що таке мораль і як співвідносяться мораль і право? Антропологічна філософія — що таке людина і як співвідносяться людина і право? Філософія права ж ставить питання: що таке право? І її, без сумніву, цікавлять питання про те, як пов'язане право з такими феноменами як влада, суспільство, мораль, людина.

В той же час цілком визначено можна віднести філософію права до області не теоретичної філософії, а практичної, тобто такої, яка шукає знання не заради його самого, а шукає смисл і свою ціль поза знанням, в самій практиці¹.

У межах правознавства філософія права найбільш тісно пов'язана з теорією і соціологією права. Вони складають комплекс загальнотеоретичних і методологічних правових дисциплін і їх наявність пов'язана з існуванням в самому праві, як мінімум трьох аспектів: цінносно-оціночного, формально-догматичного і аспекта соціальної обумовленості. Філософія права акцентує увагу на рефлексії засад права, юридична теорія — на конструюванні понятійного каркаса позитивного права, соціологія права — на питаннях соціальної обумовленості і соціальної ефективності правових норм і правової системи в цілому.

Чи являються вони автономними дисциплінами чи представляють розділи загальної теорії права? На мій погляд, хоча у певному розумінні терміном «теорія права» можуть бути охоплені всі три дисципліни, поскільки вони стосуються загальних теоретичних аспектів права: філософських, соціальних, юридичних, — однак це не буде єдина наука, у тому в своїй суті застосовується лише в останній. Спроба ж поєднати ці три учбово-дослідницькі напрямки в межах однієї дисципліни — теорії права (в усякому випадку, в тому вигляді, в якому вона склалась на сьогоднішній день — не видається можливою або виявляється вельми складною.

Теорія права, філософія права і соціологія права цілком здатні з успіхом взаємозбагачувати і взаємодоповнювати одна одну як автономні дисципліни. Об'єднання ж їх потенціалу з ціллю забезпечення цілісності пізнання феномену права

¹ Див.: Хеффе О. Політика. Право. Справедливість. С. 15.

повинно здійснюватись, на мій погляд, не через створення єдиної навчально-дослідницької організаційної структури, а в самій особистості юриста як суб'єкта пізнання. Юрист (вчений або практик) повинен бути здібен залишити цілком науково-юридичну позицію і стати, коли вимагають обставини, на методологічну позицію філософа або соціолога. А це може бути досягнуто через фундаменталізацію юридичної освіти.

Одже, рішення проблеми полягає не стільки у створенні єдиної фундаментальної правової науки, що, на мій погляд, дуже важко, тому що остання повинна поєднати в собі як мінімум три різних методологічні позиції: юриста, філософа і соціолога, а в фундаменталізації підготовки юристів, які б були здатні дивитись на право з позиції не тільки своєї дисципліни, але й з позиції філософії і соціології.

Надійшла до редколегії 17.03.98

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 року («круглий стіл», присвячений її 80-річчю)

29 квітня 1998 р. на спільному засіданні кафедр історії держави і права України і зарубіжних країн, теорії держави і права, конституційного права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, теорії та історії держави і права Університету внутрішніх справ України, а також відділення теорії та історії держави і права Академії правових наук України відбулося обговорення — «круглий стіл», присвячений 80-річчю Конституції УНР 1918 р.

Відкриваючи засідання «круглого столу», академік АПрН України **А. Рогожин** дав високу оцінку Конституції УНР 1918 р., підкреслив значення позитивного досвіду конституційного будівництва в Україні для формування демократичної, правової Української держави в наші дні.

Перший же погляд на Конституцію переконав у тому, що вона позбавлена будь-якого ідеологічного чи пропагандистського забарвлення. Вражає те, що у вирі політичних пристрастей народився такий нейтральний документ, де лише перша стаття «прив'язувала» його до тодішніх реалій: «Відновивши своє державне право, як Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права охорони вільностей, культури

і добробуту своїх громадян проголосила себе і нині є державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною».

У Конституції УНР траплялися й окремі недоліки, вади. Наприклад, були відсутніми статті, що регламентували соціально-економічні проблеми. Але це в значній мірі пояснювалося умовами, в яких готувалася й приймалася Конституція: йшла громадянська війна. Чимало положень соціально-економічного характеру знайшли своє відтворення в III і IV Універсалах Центральної Ради.

Про історію розробки і прийняття Конституції УНР розповіли професор **І. Сафронова**, доценти **О. Гавриленко**, **Є. Глухачов**, **Д. Логвиненко**, викладач **М. Кіян**.

Можна виділити два етапи у підготовці Конституції УНР. Перший етап розпочався незабаром після проголошення УНР і прийняття III Універсалу. Центральна Рада заснувала комісію з підготовки проекту Конституції. Припускалося, що у відповідності з Конституцією Україна буде автономією у складі демократичної Російської федерації. Такий проект було створено до 10 грудня 1917 р. Основним автором проекту являвся М. Грушевський.

Другий етап розпочався після прийняття IV Універсалу, який проголосив Україну незалежною державою. Відповідно конституційна комісія повинна була готувати Конституцію незалежної України. Такий проект було підготовлено у квітні 1918 р. Серед його авторів виступали М. Грушевський, О. Степаненко. Проект попередньо було розглянуто на засіданні Малої Ради 27 квітня і затверджено 29 квітня 1918 р.

Член-кореспондент АПрН України **В. Гончаренко** докладно зупинився на структурі розділів й основному змісті статей Конституції УНР, порівнюючи її з Конституцією УСРР 1919 р. І якщо Конституція УНР була підготовлена на зразок демократичних конституцій Європи та США, то Конституція УСРР ґрунтувалася на марксистсько-ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату, що на практиці виявилось у політиці воєнного комунізму, у жорсткому червоному терорі та кривавій громадянській війні.

Доповнюючи виступ В. Гончаренка, аналіз розподілу гілок влади у Конституції України 1918 р. дали **Л. Зайцев** і **В. Рум'янець**.

У виступі члена-кореспондента АПрН України **Ю. Тодики** акцент було зроблено на тому, що Конституція УНР 1918 р. мала велике значення для становлення в Україні конституціоналізму на демократичних засадах. У основі цієї Конституції було покладено філософію свободи, прав людини і громадянина. Вона була зорієнтована на забезпечення добробуту українського народу. У порівнянні з Конституцією УНР

1918 р., вже Конституція України 1919 р. та інші конституції радянської епохи були тоталітарними.

По суті, Конституція України 1996 р. відновлює у своєму тексті конституційні цінності, які уже містилися у Конституції УНР 1918 р. І це дуже важливо, що у державному будівництві ми беремо те, що мало місце у нашій практиці державотворення.

Так, у Конституції УНР 1918 р. встановлювалося, що суверенне право в УНР належить народові України, тобто «громадянам УНР всім разом». Ідея народного суверенітету знайшла чітке закріплення у преамбулі ст. 5 Конституції України 1996 р. Тепер слід зробити усе, щоб, дійсно, народ виступив першоджерелом влади в Україні. А для цього треба суттєво реформувати законодавство, і насамперед, про всеукраїнський та місцеві референдуми, представляти на всенародне обговорення проекти законодавчих актів.

Конституція УНР 1918 р. акцентувала увагу на територіальній цілісності України. Ця проблема й сьогодні досить важлива в конституційно-правовому аспекті.

Конституція УНР 1918 р. приділила велике значення правам і свободам людини і громадянина. В ній існував унікальний інститут — національно-персональної автономії — спрямований на забезпечення прав корінних народів і національних меншин. Сьогодні ми маємо досить розвинуте законодавство у цій сфері. Але витoki його йдуть від Конституції УНР 1918 р.

Конституція УНР 1918 р. не припускала можливості мати подвійне громадянство. Така ж модель сьогодні закладена і в Конституції України 1996 р. Сьогодні це є найбільш правильним підходом до вирішення проблеми громадянства. Конституція УНР 1918 р. встановлювала принцип рівності чоловіка і жінки, в цілому рівності громадян незалежно від національності, віросповідання, майнового стану тощо. Це важливий принцип основ конституційного ладу, який сьогодні чітко втілюється у конституційне законодавство України.

Професор **Ю. Тодика**, підсумовуючи наведене, акцентував на тому, що значний пласт конституційно-правового матеріалу перших років становлення української державності ще так і не вивчений і не урахований для сучасної практики державотворення. І у ньому велика роль належить Конституції УНР 1918 р.

Доповідь **Ю. Тодики** «Про права громадян України в Конституції УНР» доповнили член-кореспондент АПрН України **М. Страхов** і доцент **Л. Федоренко**. М. Страхов відзначив, що Конституція УНР 1918 р. закріплювала за своїми громадянами усю повноту громадських і політичних прав. Так, гро-

мадянин УНР не міг бути обмежений «в правах слова, друку, сумління, організації, страйку», користувався свободою переміни місця перебування та ін. Основний Закон підкреслював, що ніякої різниці у правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає. Громадяни України одержували політичні права, можливість приймати участь «в урядуванні державним і місцевим життям».

Проголошуючи основні права і свободи, Конституція УНР підкріплювала їх правовими гарантіями. Наприклад, громадянин УНР не міг бути затриманим без судового наказу інакше, як «на гарячій вчинку», але і в такому разі його слід було випустити не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить «якогось способу його затримання». «Домашнє вогнище» визнавалось недоторканим, ніяка ревізія не могла відбутися без судового наказу та ін. Дуже показовим є § 14, згідно з яким громадянин УНР не міг бути покараний смертю, ані підданий яким-небудь «карам по тілу», ані підпасти конфіскації майна, як карі.

Слід підкреслити, що усі перелічені права і вольності надавалися за Конституцією лише громадянам УНР, що безсумнівно, значно підвищувало авторитет і цінність українського громадянства. При цьому визначалося, що громадяни УНР рівні у своїх правах. «Уродження, віра, національність, освіта, майно, податкування не дають ніяких привілеїв в них».

Депутат Харківської міської Ради **С. Благой**, який приймав активну участь у роботі «круглого столу», підкреслив, що, вивчаючи історію практики вітчизняного конституційного будівництва, можна найбільш ефективно розвивати сучасну українську нормативно-правову базу. Слід виявляти в історії конституційного будівництва найбільш вдалі законодавчі принципи. Одним з таких основоположних можна назвати законодавчий принцип, який закріплює право на місце самоврядування в Україні. У Конституції УНР 1918 р., як і тій, що є чинною і зараз, не дивлячись на проголошення унітарної держави, представлена широка можливість для розвитку місцевого самоврядування. Це ж саме можна сказати про принцип застосування виборчого права при заснуванні як центральних, так і місцевих органів самоврядування. Принципова схожість двох вищезазначених актів проявляється також у праві місцевих органів самоврядування, до яких, у відповідності з Конституцією УНР 1918 р., відносяться Управи громад, волостей і земель, вирішувати усі справи місцевого значення. Принцип самостійності у прийнятті рішень місцевими органами самоврядування, закріплений ст.ст. 26, 50 Конституції УНР 1918 р., знаходить відтворення у сучасних актах, що регулюють цю сторону суспільних відносин.

Очевидно позитивним чинником в умовах демократизації суспільства є і право законодавчої ініціативи, що надавалося місцевим органам самоврядування Конституцією УНР 1918 р.: «Законодавчі проекти вносяться на розгляд Всенародних Зборів... органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців». На жаль, аналогічна норма в чинній Конституції України відсутня. Закон же «Про вибори народних депутатів України» надає право висування кандидатом у народні депутати України громадянам, які не проживають у даному виборчому окрузі. Подальший зв'язок виборців зі своїм депутатом, з об'єктивних причин (чергові та позачергові сесії, робота у депутатських комісіях та ін.), також не може бути частим і регулярним. При таких умовах Вищий Законодавчий орган країни інформаційно відривається від народних мас, представницьким органом яких він є. Порушується на активності народних мас при рішенні державних питань. У певній мірі ця прогалина може бути усунута шляхом надання права законодавчої ініціативи органам місцевого самоврядування, як і припускала раніш Конституція УНР.

Доцент **В. Ткаченко** відзначив, що історія створення Конституції УНР вписана у літопис українського конституціоналізму полум'яним покликком до перетворення ідеї верховенства права на один з невід'ємних принципів організації й функціонування української державності. Докази цьому можна відшукати у тексті самої Конституції. По-перше, вже у ст. 1 вказувалося, що відновлюючи своє державне право як Українська Народна Республіка, Україна проголошує себе державою суверенною, самостійною, незалежною заради «...певного забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян...»; по-друге, закріплювався принцип розподілу влади; по-третє, судовій владі надавалася надзвичайно важлива на той час роль у забезпеченні громадянських прав, можливості впливати на рішення окремих політичних питань. Тому не буде помилковим висновок про те, що саме у цій площині Суду УНР було віддано перевагу перед виконавчою владою. Зокрема, передбачалося право суду встановлювати як законність виборів до Всенародних Зборів, так і праводомогання громадян (не менш 3 млн чол.) про їх розпуск, перевірки правильності проявленої громадянами-виборцями (більше 100 тис. чол.) законодавчої ініціативи. Конституція надавала Суду УНР статус неупередженого гаранта особистої безпеки і свободи громадян, що являлося алогічним і атиповим для радянських конституцій і що було відновлено у значно більшому обсязі у Конституції України 1996 р. Так, громадянин УНР міг бути позбавлений грома-

дянських прав тільки постановою Суду Республіки, і тільки за судовим наказом могла бути порушена недоторканність житла, таємниця листування та ін.

Затвердженню верховенства права і водночас вихованню поваги до права у громадян служило і те, що, закріплюючи принцип рівності всіх перед судом, особливо виокремлювалося положення цієї ж статті відносно підлеглості йому членів Всенародних Зборів, Ради Народних Міністрів.

На проблемах судової влади за Конституцією УНР 1918 р. докладно зупинились також доценти А. Долженко і С. Черниченко.

Про особливості конституційного становлення ЗУНР розповів кандидат юридичних наук **А. Криворучко**.

У цілому робота «круглого столу» пройшла цікаво, допомогла глибше вивчити історію конституційного будівництва в Україні. Було приділено достатньо уваги й сучасним проблемам конституційного будівництва. У роботі «круглого столу» прийняли участь аспіранти, актив деяких студентських наукових гуртків.

Бібліотека юридичної академії підготувала для учасників «круглого столу» цікаву тематичну добірку літератури з досвіду законотворчості 1917—1920 рр., який вивчається у контексті сучасних проблем державного будівництва. На ювілейній виставці було представлено оригінали нормативних документів, наукова, довідкова та методична література. Експонувалися твори М. Грушевського, В. Винниченка, М. Драгоманова й інших учених та політиків України, ідеї яких вважаються складовою частиною скарбниці національної конституційної думки.

Все зазначене переконує у тому, що тодішні акти стають для нас не тільки пам'ятками права. А в них ми бачимо цілком актуальні проблеми, тому досвід наших попередників має неоціненне значення.

Академік АПрН України *А. Рогожин*,
член-кореспондент АПрН України
В. Гончаренко

Е. ХАРИТОНОВ, д-р юрид. наук

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК ПІДГРУНТЯ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ

У 1997 р. виповнилось 2750 років з часу утворення Риму, міста, що спричинило формування і дало назву цивілізації,

а головне — системі права, котра пізніше була визнана «материнською» по відношенню до більшості систем європейського права¹. Як здається, це слушна нагода, щоб ще раз звернутись до аналізу такого явища, як рецепція римського приватного права, поза яким неможливо уявити сучасну цивілістику.

Насамперед слід зазначити, що термін «рецепція» має декілька значень. У мистецтві, культурі його трактують як запозичення даним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли у іншій країні або в іншу епоху². Стосовно права рецепцію визначають по-різному, виокремлюючи ті чи інші характерні, на думку авторів, риси. Звичайно у популярних виданнях рецепція визначається дуже просто й коротко: це — запозичення однією державою більш розвинутого права іншої держави³.

Однак подібні спрощені визначення мають місце і у спеціальній літературі, причому навіть у творах, що з'явилися останнім часом. Так, Д. Дождев характеризує рецепцію римського права як явище, характерне для усїєї континентальної Європи і Шотландії, що полягало у сприйнятті та засвоєнні римського правового спадку як чинного права⁴.

Попри згадки про «римський правовий спадок» (що начебто орієнтує на сприйняття духу римського права) подальша вказівка на використання його як «чинного права» фактично зводить все до запозичення тих чи інших норм, конкретних правових рішень.

Отже, у першому наближенні здається, що рецепція є запозиченням у більшій чи меншій мірі положень іноземного права. Але тоді виникає питання про доцільність вживання терміну «рецепція». Чи тотожні ці терміни, чи мають відмінності і у чому останні полягають — ось ключове питання визначення сутності рецепції римського приватного права.

Думається, що розуміння рецепції як простого запозичення є надто спрощеним, або у крайньому разі — однобічним і дещо прямолінійним.

Насамперед слід зазначити, що має йтись не тільки про запозичення буквального, запозичення тексту правових норм тощо, а про сприйняття основних засад та принципових підходів⁵.

¹ Див., напр.: *Аннерс Э.* История европейского права. М., 1994. С. 126—134.

² Див., напр.: *Бетко І.* Рецепція Біблії в українській поезії кінця XIX — початку XX ст. // Слово 1 час. 1993. № 9. С. 16—22.

³ Див.: *Словник іншомовних слів.* К., 1977. С. 589.

⁴ Див.: *Дождев Д. В.* Римское частное право. М., 1996. С. 4.

⁵ Див.: *Покровский И. А.* История римского права. Пг., 1915. С. 277.